

УДК 37.014.5

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1\(77\)-21](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-21)

## Людмила РАДІОНОВА

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології,  
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,  
[sociopolis@ukr.net](mailto:sociopolis@ukr.net)

ORCID: 0000-0001-9691-1199

## Інна МИХАЙЛОВА

кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії та політології,  
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,  
[inna19.09.mykhailova@gmail.com](mailto:inna19.09.mykhailova@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-0530-1235

# ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ТА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ

У статті розглядається еволюція концепту «політична еліта» в контексті західної та української політичної науки. Підґрунтя теоретичної частини базується на працях Г. Москі, В. Парето та Р. Міхельса, що заклали підвалини класичного елітизму, включно з ідеями неминучості влади меншини, поділу суспільства на тих, ким керують, та тих, ким керують, а також формулюванням поняття «еліти» як групи з вищими показниками в соціальному та політичному житті. Сучасні підходи – від меритократії до демократичного елітизму та концепції владної еліти Мілза – демонструють плюралізацію поглядів на природу та функції еліти. Особливу увагу приділено українському досвіду, в якому поєднуються радянська номенклатурна спадщина, олігархічні впливи та регіональні особливості. Проаналізовано підходи українських дослідників, які акцентують увагу на закритості еліт, слабкості механізмів рекрутування та інституційній нестабільності. Також виявлено нові тенденції, що проявилися після 2014 року: зростання громадянського впливу, часткова ротація кадрів, виклики воєнного часу. У статті показано, що інституціоналізовані механізми рекрутування в Україні, через політичні партії, незалежні кадрові конкурси, прозорі кар'єрні сходи, залишаються слабо розвиненими, що створює ризики відтворення старих клієнтелістських моделей. Аналізуються аспекти української специфіки формування еліт. У статті розглянуто дифузійний простір формування еліт, показано вплив чинників, що детермінують цей процес: від об'єктивних до суб'єктивних причин і визнання легітимності еліти з боку суспільства. Робиться висновок, що політична еліта України формується на перетині історичних, інституціональних, економічних і культурних чинників, що потребує комплексного наукового аналізу та врахування в політичних реформах.

**Ключові слова:** політична еліта, елітистські концепції, закритість еліт, механізми рекрутування еліт, політико-олігархічний альянс.

## Liudmyla Radionova, Inna Mykhailova. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF POLITICAL ELITE AND THE SPECIFICS OF THE FORMATION OF POLITICAL ELITES IN UKRAINE

The article examines the evolution of the concept of 'political elite' in the context of Western and Ukrainian political science. The theoretical part is based on the works of G. Mosca, V. Pareto and R. Michels, who laid the foundations of classical elitism, including the ideas of the inevitability of minority rule, the division of society into those who are ruled and those who are ruled, and the formulation of the concept of 'elites' as a group with higher indicators in social and political life. Modern approaches – from meritocracy to democratic elitism and Mills' concept of the ruling elite – demonstrate the pluralisation of views on the nature and functions of the elite. Particular attention is paid to the Ukrainian experience, which combines the Soviet nomenclature heritage, oligarchic influences and regional peculiarities. The author analyses the approaches of Ukrainian researchers who focus on the closeness of elites, weakness of recruitment mechanisms and institutional instability. The article also identifies new trends that have emerged since 2014: the growth of civic influence, partial staff turnover, and wartime challenges. The article shows that institutionalised recruitment mechanisms in Ukraine, such as political parties, independent recruitment competitions, and transparent career ladders, remain underdeveloped, which creates risks of reproducing old clientelistic models. The article analyses aspects of the Ukrainian specifics of elite formation. The article examines the diffuse space of elite formation, shows the influence of factors that determine this process: from objective to subjective reasons and recognition of the legitimacy of the elite by society. It is concluded that the political elite of Ukraine is formed at the intersection of historical, institutional, economic and cultural factors, which requires a comprehensive scientific analysis and consideration in political reforms.

**Key words:** political elite, elitist concepts, closeness of elites, mechanisms of elite recruitment, political-oligarchic alliance.

**Постановка проблеми.** Дослідженню еліт сучасна політична наука приділяє багато уваги. Але водночас природа різних і не завжди збіжних інтересів, домінантні настанови політичної поведінки та переважаючі мотиви політичної участі еліт, як і раніше, залишаються малодослідженою галуззю політології, що визначає актуальність статті. Основні аспекти трансформацій і функціонування еліти, зокрема аналіз способів елітоутворення, моделі рекрутування еліт, зміна складу еліт є особливо актуальними для нашої держави, адже саме еліти забезпечують необхідну координаційну спроможність ресурсів: знань, людей і фінансів. Еліти високої якості повертають суспільству більше, ніж забирають у нього, а низькоякісні – навпаки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Підвалини створення сучасних теорій еліт були закладені у працях В. Парето, Г. Москі і Р. Міхельса та набули подальшого розвитку у працях Чарльза Райта Міллза та ін. Ці наукові теоретичні підходи становлять методологічне підґрунтя для вивчення елітогенезу, в тому числі важливі з погляду з'ясування його української специфіки. Розвитку політології еліти присвячено значну кількість праць вітчизняних авторів: О. Гарань, В. Гончарук та І. Бекешкіна, О. Саврук, Даниленко-Нехара Ю., Семенець-Орлова І., Капітанець С., Кириченко М., Биков О., Т. Возняк, М. Шульга, О. Потехін, І. Жданов, Ю. Якименко.

**Метою статті** є теоретико-методологічний аналіз феномена політичної еліти як структуроутворювального елемента політичної системи, з акцентом на еволюцію елітистських концепцій у західній політичній науці та специфіку формування політичних еліт в Україні.

**Методи дослідження:** У дослідженні використано методи порівняльного аналізу, історико-генетичний та структурно-функціональний підходи. Також застосовувалися елементи контент-аналізу наукових текстів класиків елітистської теорії (Моска, Парето, Міхельс), а також сучасних українських дослідників. Синтез класичних та емпіричних підходів дав змогу розкрити динаміку трансформації еліт в умовах пострадянської трансформації, війни та демократизації.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Як у вітчизняній, так і в зарубіжній політології сформувалася низка доволі стійких концептів і конструктів, що експонують структуру та функціональні характеристики «правлячого класу» держави. До їх числа належить і поняття «політична еліта». Більшість фахівців, характеризуючи поняття «еліта», починають з історико-етимологічного ана-

лізу цього терміна. З цього аналізу випливає, що термін дістав походження від латинського слова *eligere*, яке пізніше трансформувалося у французьке слово *elite* – «найкраще, добірне, вибране». У сучасному розумінні цей термін став фіксуватися словниками, починаючи з 1823 р. На самому початку своєї праці «Еліти і суспільство» Т. Боттомор наводить первісне вживання цього слова в XVII ст. для позначення товарів найвищої якості, а потім із XIX ст. – для позначення персон і груп, що перебувають на вершині соціальної ієрархії.

Сучасна транскрипція змісту поняття «політична еліта», здебільшого, позначає групу людей, які мають високе становище в суспільстві, володіють владою, статками, активні в політичних та інших сферах діяльності.

Основи сучасних концепцій політичних еліт було розкрито в працях італійських дослідників Г. Москі і В. Парето. Праця Москі «Теорія правління і парламентське правління» містить усі основні положення класичної теорії еліт, але сам Г. Моска цей термін не застосовував. «У всіх суспільствах (починаючи зі слабо розвинених або тих, що ледве досягли основ цивілізації, аж до найрозвиненіших і наймогутніших) існують два класи людей, – писав Моска, досліджуючи переважно історичний матеріал, – клас керівників і клас керованих». Перший, завжди менш чисельний, виконує всі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, які дає влада» [7]. Керуючій меншості Г. Моска дав назву «політичний клас» або «правлячий клас». Моска вважав, що в суспільстві неминуче відбувається поділ на дві нерівні за своєю роллю і соціальним становищем групи. Перша, більш нечисленна, виконує політичні функції, концентрує і монополізує владу, користується всіма її перевагами, водночас друга, більш чисельна група, контролюється і управляється першою. Влада меншості неминуча, оскільки це влада скоординованої нечисленної групи над неорганізованою більшістю.

Автором терміна «еліта» вважають одного з основоположників політичної соціології італійського дослідника В. Парето. Незворотність поділу суспільства на еліту, що управляє, та керовані маси В. Парето зумовлював різними особистісними здібностями, що виявляються в різних сферах соціального життя. Поняття еліти Парето сформулював у «Трактаті загальної соціології». До такої він відносив «індивідів із найвищими показниками в будь-якій галузі соціально-політичного життя» [11].

Німецький учений Р. Міхельс став основоположником теорії олігархії, що доповнювала концепцію бюрократизації соціуму М. Вебера. Розвиток суспільства зрештою породжує нову якість складності соціуму, що має гетерогенну структуру, в рамках якої з'являється нечисленний правлячий клас. У зв'язку з тим, що переважна частина людей не здатна і не готова брати відповідальність, з'являється необхідність бюрократизації управління, що вимагає стабільного лідерства, що рано чи пізно породжує олігархію. Суть ідеї Р. Міхельса полягає в тому, що «демократія, щоб зберегти себе і досягти відомої стабільності», ініціює організацію, пов'язану з появою еліти – активної меншини, якій населення вимушене передати управління собою, оскільки саме не може безпосередньо її контролювати [8]. Управління організацією призводить до створення апарату, і зрештою влада зосереджується в його руках. Ці та багато інших положень класиків політичної науки імплементовано в такі елітистські концепції:

Макіавеллістська школа зберігає класичні традиції теорій еліт, розглянутих вище. Неминує боротьби між не завжди кращими, але багатими і впливовими верствами за владу над «черню» – постулат, який однаково поділяють як класики елітизму, так і неомакіавелісти.

До основоположників модернізованої, ціннісної, класичної теорії еліт політологи відносять В. Парето. У рамках цього підходу на основі ще античних ідей було сформульовано теорію меритократії (влади найкращих). Меритократичний підхід, що акцентує увагу на особистих досягненнях як підставу приналежності до еліти, перш за все, це праці основоположників сучасного меритократизму англійського соціолога М. Янга, американського соціолога Д. Белла.

Основоположником неоліберальної елітистської концепції є американський учений Чарльз Райт Міллз. Його концепція владної еліти полягає у наступному: «Панівна еліта складається з людей, які посідають такі позиції, що дають їм змогу піднятися над середовищем пересічних людей і ухвалювати рішення, що мають найбільші наслідки. Ухвалюють вони ці рішення чи ні – це менш важливо, ніж самий факт володіння такими ключовими позиціями; їхнє ухиляння від відомих дій і рішень саме по собі є дією, яка часто призводить до важливіших наслідків, ніж рішення, що вони ухвалюють. Це зумовлено тим, що вони командують найважливішими ієрархічними інститутами й організаціями сучасного суспільства» [9]. Неоліберальна концепція

підкреслює структурну зумовленість доступу до ухвалення ключових рішень.

У концепції демократичного елітизму (концепція плюралізму еліт) співіснують і ліберальний (класик американського соціально-політичного біхевіоризму Г. Лассуел), і структурно-функціональний підхід (Е. Гольтман, С. Келлер). Представниками демократичного елітизму поряд із Г. Лассуелом є Й. Шумпетер і К. Мангайм. За всієї складності та різноманіття цих підходів, загальновідомими є основні положення, що об'єднують плюралістичні та демократичні концепції елітизму, а саме: політичне керівництво здійснюється через конкуренцію між різними елітними групами в умовах демократичних процедур.

Різнманіття політичних і партійних еліт, різних «груп тиску» сприяє створенню еліти за функціональною ознакою, а не за ознаками особистих досягнень: становища в суспільстві, походження або приналежності до влади. Це різноманіття дає змогу певною мірою впоратися із «залізним законом олігархії», застосовуючи вільні вибори як інструмент взаємної відповідальності елітарних груп одна перед одною, кожної з них – перед населенням, яке їх обрало, зокрема, як і відповідальності населення за свій вибір.

У сучасній європейській політичній науці дослідження феномену політичної еліти також посідає значне місце, так Френк У. Елвелл аналізує сучасну структуру влади, наголошуючи на протиріччях між заявами правлячих еліт про захист свободи і демократії та економічними реаліями, які вони створюють [5]. Дуже цікавими є дослідження Карбоні про професійні характеристики членів європейської еліти, він виявляє тенденції до соціальної нерухомості та обмеженої мобільності всередині елітних груп [12]. У цьому контексті проведено дослідження наслідків виборів до Європейського парламенту 2024 року для Франції, яке підкреслює складнощі європейської інтеграції на тлі зростаючого популізму. Петтер Торнберг і Джуліана Чуері наголошують, що токсична і нецивілізована політика широко розглядається як зростаюча загроза демократичним цінностям і врядуванню, проте наше розуміння рушійних сил та еволюції політичної нецивілізованості залишається обмеженим. Автори аналізують дані з майже 18 мільйонів повідомлень у Twitter від парламентаріїв із 17 країн за п'ять років. Їхній аналіз показує помітне зростання токсичного дискурсу серед політичних еліт і те, що він пов'язаний із радикально-правими партіями та партіями в опозиції. Ці результати підкреслюють тривожне зрушення в міжнарод-

них демократіях у бік ерозії конструктивного демократичного діалогу [13]. Ці дослідження надають цінні перспективи для розуміння поточних тенденцій і трансформацій у політичних елітах Європи. Найбільший внесок у розвиток цієї теми зробили такі дослідники, як О. Гарань, В. Гончарук та І. Бекешкіна.

О. Гарань у своїх працях акцентував увагу на трансформаційних процесах в українському суспільстві та особливостях формування політичних еліт у пострадянський період. Він зазначав, що перехід від радянської номенклатурної системи до плюралістичної моделі супроводжувався частковим відтворенням старих елітних практик, що зумовило складний і неоднозначний розвиток демократичних інститутів [2]. На думку Гараня, українська політична еліта часто поєднує елементи авторитарного та демократичного політичного стилю, що відображає особливості перехідного суспільства.

В. Гончарук зосереджувався на аналізі соціальної структури українських еліт [3], приділяючи увагу їхній соціальній базі, каналам рекрутування та механізмам відтворення. У своїх дослідженнях він наголошував на регіональній специфіці формування елітних груп та їхньому зв'язку з процесами децентралізації влади. Гончарук вказував на високий ступінь закритості елітних спільнот в Україні та на роль неформальних мереж у процесі прийняття рішень. Низка авторів аналізують ключові аспекти прийняття рішень елітами, особливо на місцевому рівні [10].

І. Бекешкіна зробила значний внесок у дослідження сприйняття еліт українським суспільством через соціологічні опитування та емпіричні дослідження. Вона фіксувала високий рівень недовіри населення до політичних еліт, що свідчить про слабкість інституційних каналів легітимації влади. І. Бекешкіна також зазначала, що в українському контексті політичні еліти часто сприймаються як відчужена та корумпована група, що створює додаткові перешкоди для формування ефективної демократичної системи [1]. У цьому контексті дослідники Ю. Даниленко-Нехара, І. Семенець-Орлова, С. Капітанець, М. Кириченко, О. Биков розглядають стандарти етичної поведінки державних службовців, наголошуючи на їхній емпіметції в правовому режимі воєнного стану. При цьому особливо наголошують, що правовий режим воєнного стану спричинив підвищення корупційних ризиків, визначають їхні об'єктивні та суб'єктивні причини [4].

Однією з ключових рис української елітної динаміки є поєднання спадщини радянської номенклатури та нових пострадянських меха-

нізмів рекрутування. Після 1991 року значна частина адміністративних і господарських кадрів радянської епохи продовжила посідати ключові позиції в органах влади, часто адаптувавшись до нових політичних умов, але зберігаючи управлінські та корпоративні підходи, успадковані від попереднього режиму. Водночас, в умовах слабкості партійних інститутів і непрозорості виборчих процедур, посилювався вплив олігархічних структур. Представники великого капіталу, які отримали контроль над стратегічними активами під час приватизації 1990-х років, стали ключовими гравцями у формуванні політичних еліт – як через фінансування виборчих кампаній, так і через пряму участь у політиці. Це призвело до формування своєрідної симбіотичної моделі – політико-олігархічного альянсу, де державна влада і приватні інтереси тісно переплетені. Регіональний чинник також суттєво вплинув на характер еліт в Україні.

Еліти Західної України традиційно мали сильну опору на національно-демократичні рухи та тісніші зв'язки з громадянським суспільством, тоді як на Сході та Півдні України домінували пострадянські управлінці та технократи, тісно пов'язані з промисловими кланами. Ці відмінності посилювалися політичною конкуренцією та різними траєкторіями соціального капіталу.

Нарешті, починаючи з 2014 року, після Революції Гідності та в умовах війни, спостерігаються нові тенденції: поява волонтерсько-громадянських еліт, посилення вимог прозорості, часткова ротація управлінських кадрів. Проте інституціоналізовані механізми рекрутування – через політичні партії, незалежні кадрові конкурси, прозорі кар'єрні сходи – залишаються слабо розвиненими, що створює ризики відтворення старих клієнтелістських моделей.

Таким чином, еліти в Україні формуються на перетині історичних традицій, регіональних відмінностей, економічної концентрації влади та сучасних викликів демократизації, що надає українському випадку особливої складності й динамізму та додаткових аспектів української специфіки формування еліт: вплив олігархічних структур, що сформувалися в 1990-х роках; регіональну диференціацію еліт; слабкість інституційних механізмів кадрового відбору; часткову ротацію еліт після 2014 року в умовах війни та волонтерської мобілізації; сучасні українські дослідження також зачіпають питання етики еліт, особливо в умовах воєнного стану, на чому наголошується у працях Ю. Даниленко-Нехари, І. Семенець-Орлової, С. Капітанець [4] та інших [6; 14].

Розглянуті теорії еліт мають дифузійний простір, який об'єднують такі положення:

- будь-якому соціуму характерна елітарність, яка ґрунтується на об'єктивних відмінностях людей: інтелектуальних, соціально-психологічних, моральних;
- представники еліти володіють особливими особистісними, політичними та організаційними якостями, а також здатністю до корпоративної згуртованості;
- населення визнає легітимність еліти;
- різні елітні групи періодично змінюють одна одну в процесі боротьби за владні повноваження.

Поняття «політична еліта» міцно увійшло до дискурсу сучасної вітчизняної політичної науки, поняття «еліта» описує історично визначену, поряд з аристократією та номенклатурою, форму існування владних груп, що визначає їхні інституціональні межі. Інакше кажучи, еліти – це групи, що здійснюють насамперед стабілізаційні функції в масштабах усього суспільства, а також його окремих підсистем.

У науковій, а також у навчальній літературі поширене таке визначення політичної еліти або певні варіації цього визначення: політична еліта – нечисленна, внутрішньо згуртована, привілейована соціальна група, яка здійснює функцію керівництва владними відносинами в суспільстві. Це особи, які безпосередньо беруть участь в ухваленні або суттєво впливають на прийняття рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї.

**Висновки.** Наявні в сучасній науковій літературі визначення еліти групуються навколо двох методологічних підходів: структурного і процедурного. Перший підхід передбачає форматування поняття, виходячи з пріоритету ознак, що впливають із механізму рекрутування, його характеристик і напрямів еволюції. Другий підхід висуває як основоположну ознаку еліти потенціал цієї соціальної групи в ухваленні владних рішень. У нашому уявленні саме другий підхід адекватно відображає актуальні сутнісні характеристики еліти і найадекватніше відображає українську специфіку формування еліт.

### Література:

1. Бекешкіна І. Суспільно-політичні настрої в Україні: аналіз та прогнози. Київ: «Демократичні ініціативи», 2019. 350 с.
2. Гарань О. Політичні еліти України: структура та динаміка. Київ: «Наукова думка», 2015. 280 с.
3. Гончарук В. Соціологія політичних еліт в Україні. Харків: «Освіта», 2017. 320 с.
4. Danylenko-Nehara Yuliia. The ethical aspect of public administration under special regime and sustainable development. Inna Semenets-Orlova, Svitlana Kapitanets, Mykola Kyrychenko, Oleksandr Bykov. Salud, Ciencia Y Tecnologia – Serie De Conferencias, 2024. 3. 755. URL: <https://doi.org/10.56294/sctconf2024.755>
5. Elwell Frank W. View all authors and affiliations. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00943061241227106k?icid=int.sj-full-text.similar-articles.4>
6. Мацієвський Ю. Еліти в Україні до і після «помаранчевої революції». URL: [https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/PM\\_41\\_49.pdf](https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/PM_41_49.pdf)
7. Моска Гаетано. Правлячий клас. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n45texts/moska.htm>
8. Michels Robert. Political parties: A historical and sociological study. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/michels/polipart.pdf>
9. Mills C. Wright. The Power Elite. URL: <https://www.marxists.org/subject/humanism/mills-c-wright/power-elite.htm>
10. Ніколаєв К. Д., Семенець-Орлова І. А. Процес прийняття рішень у сфері екологічної безпеки: виклики децентралізації влади в Україні. *Публічне урядування*, 2024. 1 (38), 61–67. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2024-1\(38\)-8](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2024-1(38)-8)
11. Парето Вільфредо. Теорія еліт. URL: [https://the-law.at.ua/publ/politologija/politichna\\_elita/vpareto\\_teoriya\\_elit/8-1-0-54](https://the-law.at.ua/publ/politologija/politichna_elita/vpareto_teoriya_elit/8-1-0-54)
12. Carboni Carlo. The social immobility of the European power elite. URL: [https://rtsa.eu/RTSA\\_3\\_2024\\_Carboni.pdf](https://rtsa.eu/RTSA_3_2024_Carboni.pdf)
13. Törnberg Petter, Chucri Juliana. Elite Political Discourse has Become More Toxic in Western Countries. URL: <https://arxiv.org/html/2503.22411v1>
14. Шульга М., Потехін О. Правляча еліта сучасної України. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/soc-ps/elit.pdf>